

Adam Karpiński
Uniwersytet Gdański

ROSYJSKA IDEA NA KANWIE MYŚLI MIKOŁAJA BIERDIAJEW

Zdaniem Mikołaja Bierdiajewa (1874-1948) osobowość każdego narodu można poznać tylko w miłości¹ do niego. I, co wynika z jej istoty, poza poznaniem pozostaje zawsze jakaś tajemnica. Inne podejście, jest uprzedmiotowieniem. Jest ono odrzucane. Dlatego Fiodor Tiutczew (1803 – 1873) sądzi, że „umysłem Rosji nie zrozumiesz. I zwykłą miarą jej nie zmierzysz. Postać szczególną ona ma – w Ruś można tylko wierzyć”².

Chcąc rozumieć Rosję trzeba się więc odwołać do wiary, nadziei i miłości. Aleksy Szczepan Chomiakow (1804 – 1860) do węzła gordyjskiego porównuje splot sprzeczności narodu rosyjskiego. Umie on oczarować i rozczarować, budzić miłość i nienawiść. To niepokoi narody Zachodu. Rosja bowiem tworzy Wschodo-Zachód – przestrzeń „nie z tej Ziemi”, jakby zarodek innej planety.

Wschodo-Zachodu teren, jako podłoże, wypełnia duszę rosyjską³. Jest w niej bezmiar, uosobiony bezkres. Jak na rosyjskiej równinie, forma nie panuje nad szaleństwem ducha. Tzw. wysoka kultura nie dominuje w Rosji tak,

¹Zob. M. Bierdiajew, *Rosyjska idea*, przekład z rosyjskiego I. C. – S. W., wyd. drugie poprawione, F, Warszawa 1999.

²pl.wikiquote.org/wiki/Fiodor_Tiutczew. Zob. G. Cimek, *Istota rosyjskiej idei*, (w:) *Rosja. Państwo imperialne?*, Gdynia 2011, s. 99 – 157 i zamieszczoną tam bibliografię problemu.

³Zob. *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenia współczesne*, A. de Lazari i R. Bäcker (red.), Ibidem, Łódź 2003; E. Lewandowski, *Pejzaż etniczny Europy*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2004, s. 295 - 318; Tenże, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2008, s. 252 – 258; Tenże, *Rosyjski sfinks. Rosjanie wśród innych narodów*, KiW, Warszawa 1999..

jak w Europie Zachodniej, ale jest i jako znana jest podziwiana jako element transcendencji. Są w niej raczej objawienia, wzloty, bez miary skrajności.

Dla Europejczyków wszystko determinuje Rozum - Namiestnik Boga. On mówi: „tak” – „nie”; „0” – „1”; „albo” – „albo” – posługuje się alternatywą. A to, co jest ponadto, nie jest godne jego uwagi. *Tértium non datur*.

Rosjanie myślą inaczej. Pomiędzy „tak” - „nie” wstawiają Platona dyadę i Arystotelesa rodzaje/gatunki. Trzy poziomy ontologiczne tworzą ich świat. Pierwszym jest pojęcie bytu jako bytu - abstrakcja ujmująca samoistność istnienia. Jemu przyporządkowane (ale nie podporządkowane) są abstrakcje drugiego elementu: bycia. Jest nim życie tu i teraz, tych tu oto ludzi. Ich istnienie jest praktyką społeczną. Jest ona punktem wyjścia, kryterium oceny słuszności i celem ludzkiego wysiłku. Trzecim elementem są jednostkowe przejawy rzeczywistości⁴.

Bycie ujawnia się w syntezie w postaci czterech wymiarów życia: 1. są to treści „tamtej strony” – opisujące transcendencję i z niej wynikające umiłowanie dobroci; 2. przełożenie „tamtej strony” na „tę stronę”, a więc „ta strona” wyrażająca sens przestrzeni tego, oto społeczeństwa, tworzącego geograficzne i historyczne pola współistnienia jednostkowego; współtworzącego sens życia jednostek ludzkich; 3. czas: przeszły, jako kulturowa podstawa istniejącej terażniejszości i przyszłości; 4. synchroniczne budowanie duchowo - materialnej wartości jednostek ludzkich - wartości społeczno-kulturowych; ich wzrastanie w człowieczeństwie.

Wskazane przestrzenie sprawiają, że Rosja nie jest krajem arystokracji, ani burżuazji takiej, jak na Zachodzie. Tam klasy są oddzielone od reszty społecznej kryterium posiadania, według zasady „mieć”, a nie „być”. Każdy broni swojego miejsca używając do tego państwa prawa, jakby stróża zatrudnionego na wieki. Pilnuje ono tworzonego w ich interesie prawa.

⁴Zob. A. Karpiński, *Wstęp do sofologii*, www.adamkarpinski.pl.

Rosja zaś cała jest arystokratyczna. Wszyscy są najlepsi (*ἀριστος* [aristos]) wśród najlepszych. Twórcą kryterium najlepszości⁵ jest państwo rosyjskie. Ono określa najlepszość, ale w pomnażaniu swej mocy i kreuje dla niej osobistości.

Odkrywane tu bycie Rosjan konstituuje duch naturalny, dionizyjski splot żywiołów i próba ich prawosławnego, ascetyczno-klasztornego uporządkowania. Życie jednostek ludzkich ujawnia ich despotyzm, hipertrofię państwa i anarchizm. W okrucieństwie widać skłonności do przemocy zjednoczonej z dobrocią łagodności. Obluda miesza się z poszukiwaniem prawdy; indywidualizm w świadomości jednostki łączy się z bezosobowym kolektywizmem. Nacjonalizmu megalomania, uniwersalizm i wszechludzkości wypełnia eschatologiczno - misjonistyczne pobożności. Poszukiwania Boga graniczy z wojującym ateizmem. Pokora i gwałtowność sprzyja niewolnictwu i walce z nim.

Jednostkowe złożenie się tych cech ma miejsce w wolnym wyborze eschatologicznym. Jego podstawą są dominujące treści bycia. W wieku XIX naród rosyjski rósł w wolności, ale tylko w swojej potencji. Państwo rosło w siłę, a naród podupadał - powiada Władysław Kluczewski (1841 – 1911)⁶. Widać to w tzw. *kozackiej wolnicy*. Z jednej strony lud rosyjski kształtuje despotyczne państwo. Z drugiej strony ucieka przed nim, rozwija anarchizm.

Historię narodu rosyjskiego tworzą tragedie: ucisk tatarski, totalitarne carstwo moskiewskie, „epoka zamętu”, *raskoł*, reformy Piotra I, pańszczyzna, szczególność inteligencji, kaźń dekabrystów, reżim cara Mikołaja I, analfabetyzm ludu, który z lęku utrzymywano w ciemnocie, nieuchronność

⁵Platon zapytuje Antystenesa: „Antystenesie, czy widzisz ideę konia?” Antystenes odpowiedział: „<<Mój Platonie, konia to ja widzę, ale idei konia (*hippotes* - jakby końskości) nie dostrzegam>>”. Na to odrzekł Platon: „<<Bo ty masz tylko jedno oko, którym konia można zobaczyć, ale nie masz jeszcze drugiego oka, którym się ogląda ideę konia>>”. Cyt. za K. Leśniak, *Platon*, WP, Warszawa 1968, s. 43. Ideę konia wyraża słowo: „końskość”, najlepszych „najlepszość”, arystokracji „arystokratyczność”, ideologii „ideologiczność”.

⁶Historyk rosyjski; członek Petersburskiej Akademii Nauk. Badał historię Rosji XVI – XVIII w. Napisał *Kurs ruszkiej historii*.

rewolucji jako sposobu rozwiązywania konfliktów, jej krwawy charakter i najstraszniejsze wojny w historii powszechnej. Trwałym elementem idei rosyjskiej jest jednakże wiara, że naród wypowie słowo i ukaże światu swoją nadzwyczajność.

Stąd w historii Rosji nadrzędnym wyobrażeniem jest misjonizm organizujący jedność polityki, kultury i religii⁷. Nawet nacjonalizm czy komunizm rosyjski był także misjonizmem, chociaż prezentowany był za pomocą religijnych artefaktów kulturowych⁸. Dlatego dla rozumienia Rosji niezbędna jest znajomość jej odrębności cywilizacyjnej, fundowanej przez prawosławie oraz zachodni i wschodni porządek społeczny.

Rosjanie, jak Żydzi hołubią świadomość misjonistyczno/mesjanistyczną. Jej obecność widać w odpowiedzialności za losy świata. Za cara Piotra I Rosja zwraca na siebie uwagę świata. Car ów był typowym Rosjaninem. Cechuje go prostota, szorstkość, bezceremonialność, negacja konwenansu, demokratyzm, miłość do prawdy i Rosji. Wśród innych ujawnia instykt dzikiego zwierza. Przypomina bolszewika na tronie. Organizuje bluźniercze procesje kościelne, sekularyzując carstwo rosyjskie tworząc go na wzór Zachodu. Ma to być państwo oświeconego absolutyzmu.

Odrywa on jednakże warstwy rządzące od ludu. To w nim przechowały się stare wierzenia religijne i nadzieje. Stąd w literaturze rosyjskiej dominuje moralność (Michaił Jurewicz Lermontow 1814 – 1841) oraz wątki *quasi* religijne. Podtrzymują one związek genialności i świętości, twórczości i zba-

⁷M. Bierdiajew odróżnia mesjanizm żydowski z jego wyjątkowością narodową Żydów od misjonizmu. Pojęciem tym nazywał cele, misję każdego narodu chrześcijańskiego, który otrzymał od Boga swoiste zadanie. Dlatego zapytuje Boga, czego on od Rosji żąda? Zob. H. A. Bierdiajew, *Sudba Rosji*, Moskwa 1990, s. 20 – 21; G. Cimek, *Rosja...* dz. cyt., s. 113.

⁸Zob. A. Karpiński, *Religijne artefakty kulturowe problemem metodologicznym analizy zjawisk społecznych*, „Zeszyty Naukowe Koszalińskiej Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych”, Zeszyt nr 8, *Problemy nauk społecznych*, Koszalin 2011, s. 59 – 69. Tam pisze: „rozważenia wymaga proces <<wrastania>> religii w niereligijne treści bytu społecznego i przekształcania ich w treści religijne; lepiej – opisywanie świeckich treści bytu społecznego z zastosowaniem religijnych form. A to zmienia ich kulturową wartość”. O nich myślał Carl Schmitt (1888 – 1985) mówiąc, że współczesne idee, pojęcia polityczne, są zsekularyzowanymi ideami i pojęciami teologicznymi. Zob. Z. Chocimski, *Przedmowa*, (w:) M. Bierdiajew, *Rosyjska idea...* dz. cyt., s. 5.

wienia - problemy nie rozwiązane w świadomości od czasów chrześcijaństwa pierwotnego.

Szczególną społecznością jest inteligencja. Są to ludzie ideowi, gotowi iść do więzienia, na katorgę i na śmierć. Żyją przyszłą rewolucją. Dla niej studiują Emmanuela Kanta (1724 – 1804), Fridricha Wilhelma Josepha von Schellinga (1775 – 1854), Georga, Wilhelma, Fryderyka Hegla (1770 = 1831), Ludwika Feuerbacha (1804 – 1872) Karola Marksa (1818 – 1883).

Inteligencja była głównie szlachecka, później także plebejska. W jej opisie pojawia się „człowiek zbędny”⁹, kajający się szlachcic, mieszczanin, który winien ludowi odplacić za zdobytą pozycję społeczną. Dzięki bowiem pracy ludu oni są tym, kim są - inteligencją. Z niej wyrastają z czasem rewolucjonści.

Wraz z krystalizowaniem się rosyjskiej idei tworzy się przekonanie, że państwo ją zdradza. Jest to w Aleksandra Nikołajewicza Radiszczewa (1749 – 1802) opisie rzeczywistości w *Podróży z Petersburga do Moskwy* (1790). Są tam słowa: „Spojrzałem wokół siebie - duszę moją zraniło ludzkie cierpienie”.

Ów realizm prowadzi do prawdy, sprawiedliwości, wolności i nadrzędności sumienia. Ono mówi – pisał Radiszczew - że „jeśliby prawo, albo władca, albo jakakolwiek inna władza na ziemi zmuszała cię do nieprawdy, do sprzeniewierzenia się sumieniu, bądź nieugięty. Nie lękaj się ni poniżenia, ni męczarni, ni cierpień, ani nawet śmierci”¹⁰. Były to początki personalizmu, teologii wyzwolenia, rewolucji w dzisiejszym znaczeniu tych słów.

⁹Zob. I. Turgieniew, *Dziennik nienużnego człowieka, (Pamiętnik człowieka niepotrzebnego)*, (w:) Tenże, *Opowiadania*, wybrał i przypisami opatrzył A. Semczuk, PIW, Warszawa 1981, s. 60 – 106. Nad opowiadaniem *Dziennik człowieka niepotrzebnego* Turgieniew pracował w latach 1848 – 1849. Wynik jego pracy ukazał się w 1850 r. w miesięczniku „Otieczestwiennyje Zapiski”. Zwrot <<człowiek niepotrzebny>> (w Polsce - zbędny człowiek) stał się kategorią socjologiczną stosowaną w także w literaturze, politologii i antropologii.

Na s. 65 cytowanego *Dziennika* ... Turgieniew pisze: „...Muszę przyznać się do jednego: byłem na tym świecie człowiekiem całkiem niepotrzebnym”.

¹⁰Cyt. za M. Bierdajew, *Rosyjska idea...* dz. cyt., s. 32.

Zachodnioeuropejski realizm zniekształca poznanie. Dlatego w idei Rosji inaczej definiuje się prawdę. Dla Rosjan pojęcie prawda (*istina*) oznacza, z jednej strony „prawdę” w sensie adekwatnego teoretycznie obrazu rzeczywistości, a z drugiej – „moralną słuszność (rację)”, uzasadnioną moralnie postawę życia, duchową istotę życia, dzięki któremu staje się ono (życie) wewnętrznie jednolite, zostaje uświęcone i zbawione. I taką też jest idea rosyjska. Jest „całością strukturalną” - wiązką tworzoną w spełnianiu prawdy. Stąd św. Aleksander Newski (1220 – 1263) powiada: „Nie w potędze Bóg, lecz w prawdzie”¹¹.

Z tego powodu prześladuje się filozofię w Rosji. Np. w Rosji sowieckiej filozofię ograniczono do materializmu dialektycznego i historycznego. Czyni się tak z obawy przed rosyjskim myśleniem. Jest ono bowiem totalnym światopoglądem, w którym racja - prawda (*prawda-istina*) jest tożsama z racją - sprawiedliwością (*prawda-sprawiedliwost*). Poprzez myślenie totalne szuka się racji dla życia.

W idei rosyjskiej ciągle poszukuje się odpowiedzi na pytanie: Czy Rosja może podążać własną drogą, nie powtarzając historii europejskiej? Toczy się spór pomiędzy okcydentalistami i słowianofilami. Ci pierwsi głoszą, że Rosja jest zapomnianym przez Historię przypadkiem, że może tylko naśladować Zachód. I Zachód idąc im w sukurs chce usilnie Rosję „europeizować”.

Słowianofile zaś wierzą w oryginalność kultury rosyjskiej. Reformy Piotra I i europeizacja są zdradą Rosji. Sądzą, że Rosja bez reszty należy do przyszłości. Zachód zaś jest już przeszłością. Krytykują jego burżuazyjny upadek ducha. Racjonalizm zachodnioeuropejski jest grzechem. Zarzuca on sidła konieczności, uprzedmiotowienia. Rosja jest od niego wolna i może stworzyć świat słowiańsko - rosyjski. Jest to przyszłość, ku której Rosja prowadzi.

¹¹M. Bierdiajew, Rosyjska idea... dz. cyt., s. 37.

Treść idei rosyjskiej – zdaniem M. Bierdiajewa – tworzy złożenie się jedności treści przyporządkowanych sobie wartości: filozofii religijnej, doświadczenia integralnego, antropocentryzmu, humanizmu, bogoczości, umiłowania dobroci, duchowości profetycznej, wolności i soborowości. Ta tzw. dziewiątka wskazuje, że w rosyjskiej filozofii dominuje myśl religijna, moralna i społeczna. Jej treścią są losy człowieka i społeczeństwa w historii¹².

Myśl rosyjska jest totalna. Nie da zamknąć w abstrakcjach filozoficznych. Chce być praktyczna, a więc usiłuje powiedzieć każdej jednostce ludzkiej o tym, kim ona jest i kim ma ona być. Filozof wędruje zatem od abstrakcji bytu jako bytu, przez bycie tu i teraz do konkretnego, jego jednostkowego wyrazu. Na tej drodze, poprzez życie, egzystencję, filozofia staje się religijna, moralna i społeczna.

To umożliwia rozwój religijno filozoficznej „wolnicy”. Widać w niej elementy filozofii: Kanta, Schellinga, Hegla, Feuerbacha, Marksa ale ujmowane zgodnie z tradycją rosyjską. U jej podstaw leży duchowe doświadczenie i wiara. To pierwsze jest faktem duchowym, a nie autorytetem. Powstaje dzięki intuicji i w jedności wiąże to, co abstrakcyjne z tym, co praktyczne, jednostkowe. Uczestniczą w nim, obok rozumu, także inne duchowe siły. Umożliwiają one całościowe poznanie duchowe. W nim rozum jednoczy się z wolą i uczuciem.

Jak już wspomniałem zasadą poznania filozoficznego, prawdy jest miłość. Jest ona źródłem i rękojmią prawdy religijnej. Miłość (gr. *έρως* [eros], *φιλία* [philia]; łac. *amor, caritas*) jest dążeniem i zasadą bycia ludzkiego do dobra wypełniającego istotę bytu. Jest to siła, duch w człowieku, który wiąże całość rzeczywistości z doskonałym go dobrem. Wyraża się w woli przenikającej całość działania w spełnianiu dobra jako celu i uzasadnienia wy-

¹²Pojęcie: „filozofia religijna” jest tu inaczej rozumiane. „Filozofia religijna – pisze Z. J. Zdybicka – jest dyscypliną filozoficzną dociekającą, czym jest religia oraz dlaczego istnieje, czyli jakie są jej ostateczne źródła i jakie jest uzasadnienie jej twierdzeń, jaką rolę religia pełni w życiu człowieka i w ludzkiej kulturze”. Z. J. Zdybicka, *Filozofia religii*, (w:) *Powszechna encyklopedia filozofii*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2002.

zwalającego wysiłku. Miłość jest afirmacją podmiotowości „drugiego”, „innego” człowieka, jego kultury i rysujących się w niej tendencji. Miłość jest pobudzającym chceniem dobra dla „drugiego” człowieka jako jego dobra.

Wspólnota w miłości - soborowość stanowi kryterium poznania. Jest ono przeciwieństwem zasadzie autorytetu, a także kartezjańskiemu *cogito, ergo sum*. Nie ja myślę, lecz my myślimy, co nie znaczy jeszcze, że jesteśmy. Bo myśli wspólnota miłości, i ona wraz z wolą dowodzi we wspólnocie, naszego istnienia.

Zdaniem M. Bierdiajewa socjalizm rosyjski powstawał na gruncie braku rzymskiego pojęcia własności. W Rosji dominuje obszczina – taki sposób społeczno-produkcyjnego zjednoczenia włościan, chłopów, w którym samorządność, samoorganizowanie, samopomoc wypełnia wspólną własność produkcyjną. Wspólnota ziemską była podstawą pokoju społecznego. Nie znano grzechu własności ziemskiej - prywatnej. Jedynym posiadaczem był car. I chociaż nie było wolności, to była sprawiedliwość. Przez to uważa się, że naród rosyjski powołany jest do urzeczywistnienia prawdy społecznej, braterstwa ludzi. Łączy on bowiem ducha wolności z duchem wspólnoty. Myślenie rosyjskie jest integralne.

Naród rosyjski jest więc z natury komunitarny. Wyraża to, m.in., idea gościnności. Wynika ona z uznania prymatu podziału nad produkcją. Komunitarności, wspólnotowości, możliwego braterstwa ludzi nie ma na Zachodzie.

Integralność rosyjskiej myśli wynika z jej uzasadnienia. Jest nim boskość kosmosu i kosmicznego przeobrażenia. Uznaje się istnienie boskich energii w świecie stworzonym, bycia boskości przenikającej człowieka, wywołującej w nim twórcze powołanie dla tworzenia sensu kultury. W tym kontekście rozważany jest eschatologiczny cel historii. Jego tajemnicę chcą Rosjanie poznać.

Idea rosyjska jest więc zorientowana antropocentrycznie, ale osadzona w kosmosie. Widać w niej wątki historiozoficzne zjednoczone z moralnymi.

Idea rosyjska jest wiarą w możliwość nowej epoki — epoki Ducha twórczości.

M. Bierdiajew wskazuje na rozwijający się dramat ludzkiej twórczości. Wynika on z „...niezgodności między twórczym zamysłem i twórczym efektem: człowiek tworzy nie nowe życie, nie nowy byt, lecz produkty kultury”¹³. A zatem podstawowym problemem filozoficznym jest obiektywizacja produktów ludzkiej pracy, ich wyobcowania. Powodują one utratę wolności i osobowości. Człowiek z podmiotu przekształca się w przedmiot sił, które sam tworzy. Potężnieje alienacja.

Widoczny jest tu wątek personalistyczny. Osobie ludzkiej mają być podporządkowane elementy świata. Ale jest to tylko postulat będący efektem egzystencjalistycznego zabarwienia myśli rosyjskiej. Albowiem „byt jest w niej obiektywizacją istnienia Boga-Ojca, Boga-Syna, Boga-Ducha. Są to obrazy i symbole niewyrażalnej Boskości, które mają znaczenie egzystencjalne”¹⁴.

Metafizyka jest symboliką treści doświadczenia duchowego. „Objawienie Ducha jest objawieniem duchowości w człowieku”¹⁵. W idei rosyjskiej jest dualizm: świata przejawowego i istotowego. Ten, przejęty od E. Kanta podział tworzy napięcie pomiędzy światem jednostkowym, przejawowym a jego istotą. Ono jest podstawą nieustannego tworzenia eschatologicznych wizji, utopii przyszłości. To rozróżnienie zwraca ideę rosyjską ku przyszłości. Ona jest jej sensem.

W tym kontekście Rosjanie mylą humanizm z humanitaryzmem i nie łączą go z antykiem, a raczej z marksizmem i z Feuerbachem, którym przyznają szczególną rolę. W humanitaryzmie ujawnia się autoafirmacja człowieka. Pojęcie „ludzkości” jest swoistą cechą rosyjską. Należy ono do idei rosyjskiej.

¹³M. Bierdiajew, *Rosyjska idea...* dz. cyt., s. 253 – 254.

¹⁴Tamże, s. 254.

¹⁵Tamże.

Rosjanie nie znają zachodniego kultu sprawiedliwego prawa. Człowiek jest ponad zasadą własności i to określa rosyjską etykę społeczną. Litość dla upadłych, skrzywdzonych i poniżonych, współczucie wobec eksploatowanych, zasada gościnności — to znaczące cechy idei rosyjskiej. Na ich gruncie wyrasta ateizm rosyjski; ze współczucia i niezgody na zło cywilizacji. Ono jest podstawą istniejącego dualizmu. Z jednej strony, wyobcowane państwo ucieleśnia okrucieństwo, niesprawiedliwość, niewolniczość człowieka, imperialność, z drugiej zaś, rozwijany ideał ludzkości, anarchistyczny, skorelowany z ideałem socjalistycznym.

Poczucie ludzkości nakazuje Rosjanom stanąć po stronie rewolucji komunistycznej. Ona miała być czynem Bogoczłowieka, który jednakże, poprzez autoafirmację zechciał być tylko człowiekiem. Dlatego Fiodor Michaiłowicz Dostojewski (1821 – 1881) kuje pojęcie „człokobóstwa”, które opisuje humanizm europejski. Ujawnia on tylko to, co doczesne, skończone. Nie ma w nim eschatologii. „Człokobóstwo” jest zgubą dla człowieka, który przecież został stworzony na obraz i podobieństwo Boże. Człokobóstwo powinno być zastąpione Bogoczłowieczeństwem. Ono afirmuje człowieka, jednostki ludzkie, ich wolności. Ludzkość, oderwana od Boga jest nie-ludzkością. Termin „człowiekoboskość” jest w chrześcijańskiej idei mówiącej, że człowiek ma dostąpić boskości, na drodze autoafirmacji i pychy. Ale przecież nie na tym ma polegać humanizm. Nie może on być prostą negacją.

Prosta negacja Boga, kapitalizmu przeistacza humanizm w antyhumanizm. Jej wyrazem był komunizm w Rosji. Miał uwolnić człowieka od eksploatacji i przemocy, ciemniżyć ludzkie jednostki. Utwierdził prymat społeczeństwa nad jednostką, idei proletariatu nad robotnikiem. Wyzwalając się spod władzy jednego „ogólnego” jednostka podporządkowała się nowemu „ogólnemu” - społeczności. Ono dla zwycięstwa stosuje przemoc. Było to bałwochwalstwo.

Przeciwnie, naród rosyjski służy idei Bogoczłowieczeństwa¹⁶. Jezus Chrystus jednoczy naturę boską i ludzką. Człowiek, jednostki ludzkie swój realizm dostrzegają w czynieniu dobra i w walce ze złem. Ideał bogoczłowieczeństwa zakłada aktywność. Jest ona warunkiem koniecznym. Dlatego humanizm, nawet niechrześcijański jest w istocie religijny.

Umiłowanie dobroci (*dobrotolubije*), pojęcie rosyjskiego prawosławia streszcza się już w *Zbiorze* (1076)¹⁷. Jego autor Johann Grzesznik zapytuje: „Co jest wolą Boga, czego oczekuje Car Nieba od ludzi na Ziemi?” i Odpowiada: „Miłości i dobra”. Jest bogobojnym nie ten, kto spędza czas w poście i na modlitwach, ale ten, kto żyje cnotliwie, tworzy dobro bliźniemu. Świętobliwość, pobożność wiary zobowiązuje przede wszystkim do służby ludziom, bliźnim. To jest miłością do Boga, spełnianiem jego prośby.

Idea umiłowania dobroci jest w zbiorze mądrości rosyjskiego człowieka od XII do XVIII w., pt. *Pszczola*. Człowiek ma doskonalić wysiłek ku dobru. Wyznawca prawosławia nie czyniący tego umiera nie tylko cieleśnie, ale i duchowo. Jest odsunięty od dobrych dzieł. Człowiek ma tworzyć dobro i odkrywać granicę pomiędzy nim a złem, i wypierać zło. W tym jest on równy Bogu.

Wiara w Boga jako dobro i droga do Boga przez Dobro przenika rosyjski światopogląd. Widać to w narodowych sentencjach; np. „Kto dobro tworzy, temu Bóg odplaci”; „Bez dobrych dzieł, wiara jest martwą przed Bogiem”; itp.

Rozumienie dobra i zła, tego, co dobrze, i tego, co źle tworzy życiowy kodeks Rosjanina. „Życie jest nam dane dla tworzenia dobra”. Mówi się: „Żyj tak, abyś nie wstydził się przed Bogiem za swoje grzechy, ani przed ludźmi za swoje postępowanie”. „Wszyscy lubią dobro, ale ono samo nie wszystkich lubi”, itp.

¹⁶Zob. Sołowiow Wł., *Wykłady o Bogoczłowieczeństwie*, przełożył i wstępem opatrzył J. Dobieszewski, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

¹⁷Jest to zbiór fragmentów wypowiedzi Świętych Ojców, napisany w 1073 roku dla Wielkiego Kniazia Izjasława Jarosławicza. Później fragmenty te przejął jego brat Światosław.

Duchowość profetyczna, z kolei, wyraża się w przewidywaniu tego, co z Rosją może być w przyszłości. Pyta się w niej, czy Rosja ma podążać tą samą drogą uprzemysławiania kraju, którą szedł świat Zachodu? Odpowiedź negatywna jest już w socjalizmie narodnickim. Myśl Aleksandra Hercena (1812 – 1870) wypowiada Piotr Jakowlewicz Czaadajew (1794 – 1856): *Rosjanie będąc bardziej niezależni od historii powszechnej, tworzą nowy świat.*

A. Hercen krytykuje mieszczańskość Zachodu, szczególnie burżuazyjnienie aktywu socjalistycznego. Jego krytyka wsparta jest ideą osoby zanikającą na Zachodzie. Średniowiecznego rycerza zastąpił sklepikarz. Kupiec zaś jest wzorem nowego świata. Panów zastąpili właściciele! „Pod wpływem mieszczaństwa wszystko się zmieniło w Europie. Honor rycerski – pisze M. Bierdiajew przedstawiając myśli A. Hercena – zastąpiony został buchalterką sumiennością, człowieczeństwo – konwenansem; uprzejmość - afektacją, duma – drażliwością, parki – ogrodami, dwory – hotelami otwartymi dla wszystkich (tj. dla wszystkich posiadających pieniądze)!”. Wszyscy chcą „uchodzić za coś, zamiast być kimś”¹⁸.

W rosyjskim chłopie widział A. Hercen ocalenie przed triumfującym mieszczaństwem. Chłop rosyjski ma więcej osobowości aniżeli zachodni burżuj – powiadał. Łączy on w sobie pierwiastek osobowy ze społecznym. Argumentował, że osobowości człowieka nie można rozwijać w egoistycznej izolacji.

Problemem w duchowości profetycznej jest rewolucja. W związku z nią rozkwitał geniusz rosyjski. Rosjanie mówili, że tak, jak należy walczyć z własną grzesznością, tak należy walczyć z grzechem społecznym. Problem społeczny stał się religijnym. Szukano prawdy, sensu życia w pracy spełnianej przez prostych ludzi. Potępiano własność doczesną za to, że jest źródłem wszelkiego zła.

¹⁸M. Bierdiajew, *Rosyjska idea...* dz. cyt., s. 66 – 67. Zob. A. Hercen, *Rosja i stary świat. Listy do W. Clintona, esq.*, (w:) A. Hercen, *Eseje filozoficzne. Rosja i stary świat*, przełożyła W. Bieńkowska, tłumaczenie przejrzał wstępem i przypisami opatrzył A. Walicki, PWN, Warszawa 1966, s. 251 – 291.

W XIX wieku rewolucyjność Rosjan ograniczała się do walki duchowej. Oto Fiedor Michalowicz Dostojewski (1821 – 1881) przedstawia utopijną koncepcję socjalną, utopię teokratyczną, w której kościół wchłania państwo i buduje królestwo wolności i miłości. Był przeciwnikiem burżuazyjnego świata i ustroju kapitalistycznego. Przewidując komunizm w Rosji przeciwstawiał mu chrześcijańskie rozwiązanie problemu społecznego. Przerzął go bowiem brak demokracji. Ale intrygowała go utopia ziemskiego raj. Uznał, że można go tworzyć trojako: 1) życie w dobru, ale bez możliwości wyboru, bez cierpień, ale i bez twórczej pracy; 2) życie w dobru na szczycie ziemskiej historii, okupionej łzami pokoleń ludzkich - środka dla przyszłych szczęśliwców; 3) życie w dobru, przez wolność i cierpienie osiągnięte przez wszystkich żyjących i cierpiących.

Negując dwa pierwsze sposoby uszczęśliwiania się człowieka F. M. Dostojewski optuje za trzecim powiadając, że trzeba najpierw rozwiązać problem społeczny. Rosjanie jako „naród-bogonośca” zrobią to lepiej niż ludzie Zachodu.

W idei rosyjskiej patos wolności wiązany jest z anarchizmem, a nie z liberalizmem. Wolność jest bowiem możliwością wartościowego życia narodowego, społecznego w bogactwie jego przejawiania się. Wolność pobożna i sprawiedliwa jest możliwa tylko w miłości i zarazem miłość jest możliwa w wolności przez miłość do wolności bliźniego¹⁹. Warunkiem wolności Rosjanina jest soborowość – wolne jednoczenie się w miłości do społecznych idei, tych bliskich, rodzinnych i tych tworzonych na carskim dworze i w każdej, nawet kurnej chacie. Wolność Rosjanina ujawnia się w miłości i braterstwie. Inna droga do wolności jest samowolą powodującą usunięcie z życia narodowego.

Wolność nosi zatem kolektywny charakter. Określa przynależność człowieka do wolnego, samorządnego społeczeństwa. Ono stwarza warunki dla

¹⁹Georgij Wasilewicz Florkowski (1893 – 1979). Cyt. za O Płatonow, *Swoboda*, (w:) *Encyklopedičeskij słowar...* dz. cyt.

wolności, samodzielności i niezależności każdego indywiduum²⁰. Wolna jednostka ludzka tworzy wolne społeczeństwo, wolne społeczeństwo rozwija wolność jednostek ludzkich. Wolność jest więc zobowiązaniem, jest nakazem miłości drugiego; jest zniewalającą wolą jednostki ludzkiej.

M. Bierdiajew odnosząc się do Lwa Nikołajewicza Tołstoja (1828 – 1910) koncepcji wolności i przemocy w społeczeństwie powiada, że w praktycznym życiu nie ma różnicy między człowiekiem wierzącym i niewierzącym w Boga. Nikt nie konstruuje swojego życia według zasad ewangelicznych.

Z tym nie godził się L. Tołstoj. Uważał, że nie można przemocą walczyć ze złem. Tłumaczył, że jeśli człowiek nie stosuje przemocy w walce ze złem, to uobecnia Boga. Miejsce praw ludzkich zajmują prawa boskie. Ów kwiatyzm L. Tołstoja odrzuca nakaz obrony słabych przed złem. Ma rację mówiąc, że siłą nie pokona się zła. Ale nie ma racji mówiąc, że przemoc nie można ograniczyć z zewnątrz. Jest bowiem przemoc zniewalająca i wyzwajająca.

Z tak rozumianą wolnością w idei rosyjskiej wiąże się sobornost²¹. Jest to jedna z zasad eklezjologicznych (gr. *εκκλησια* [ekklesia] = kościół + *λόγος* [logos] = słowo, nauka o Kościele) mówiąca o potrzebie współpracy między ludźmi w kościele. Wartość tę rekonstruował A. S. Homiakow w *Woprosach wiery*. Pisał: nie ma różnicy między człowiekiem uczonym a ignorantem; zakrystianem a człowiekiem świeckim; mężczyzną a kobietą; panem a niewolnikiem. Po Boga wejrzeniu, pachole otrzymuje dar widzenia, młodzieniec zaś szczeni się mądrością. Episkopat ogłasza więc jedność wolnej wiary, siły Ducha Bożego. Ten dogmat jest podstawą idei sobornosti.

Sobornost jest harmonią, wewnętrzną pełnią, wielością zjednoczoną siłą miłości w wolną i organiczną jedność. Jest to złożenie się istoty wielow-

²⁰Tamże. W idei rosyjskiej za błędne uznaje się takie rozumienie wolności, które miałyby polegać na absolutnej niezależności człowieka od tradycji i obyczajów narodowych.

²¹Zob. L. Adamowicz, *Sobornost*, (w:) *Encyklopedia katolicka*, t. XVIII, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2013.

miarowej wiary w duchową siłę człowieka tworzącą kształt sobornej woli, moralnego samopoznania się w życiowej twórczości. Sobornost jest wolną jednością eklezjologiczną w pojmowaniu prawdy i wspólnego oświeclania nią drogi zbawienia. W eklezji człowiek odnajduje siebie jako silną osobę w jedności z braćmi i z Chrystusem Zbawicielem. Sobornost jest więc siłą jedności wielości. Każdy wierzący jest zarazem całym Kościołem. Sobornost jest jednym z głównych warunków jedności narodowej w tworzeniu silnej Rosji²².

Wskazanej tu wartości A. S. Chomiakow przeciwstawiał zachodnioeuropejskie rozumienie kościoła. Tłumaczył, że w Kościele katolickim dominuje jedność, ale bez wolności, a w protestanckim – swoboda, wolność bez jedności. Sobornost zaś jest formą komunitarności. Tworzone są w niej więzi wspólnotowego działania dla dobra wspólnego. Jednostki zakorzenione są we wspólnocie. W niej ujawniają, ubogacają swój społeczno - jednostkowy charakter.

Idee wolności i soborowości tworzą organiczną całość wolności, miłości i wspólnotowości. Umożliwia ona postrzeganie umysłem obrazu idei Kościoła, która w stosunku do Kościoła empirycznego jest powinnością. W obrazie tym jest więcej wolności, więcej poczucia braterstwa ludzi, dobroci, prawdziwej pokory, a mniej żądzy władzy.

Pod zewnętrzną powłoką hierarchizmu Rosjanie w głębi duszy są anty-hierarchiczni, niemal anarchiczni. Nie są urzeczni tą wielkością historyczną, którą tak silnie owładnięte są narody Zachodu. Naród największego w świecie państwa niechętny jest państwu i władzy. Niemcy dawno już stworzyli teorię, że naród rosyjski jest narodem kobiecym, z duszą, w przeciwieństwie do męskiego narodu niemieckiego. Męski duch narodu niemieckiego powinien zawładnąć kobiecą duszą narodu rosyjskiego.

²²Zob. O. Płatonow, *Sobornost*, (w:) *Encyklopedyczny słownik ...* dz. cyt. Słowo *sobornost* jest nieprzetłumaczalne na inne języki. Duch soborowości właściwy jest prawosławiu, a idea soborowości, komunii duchowej, jest ideą rosyjską

Przedstawione treści rosyjskiej idei wskazują na jej odmienność od wielu dotąd występujących. Weźmy pierwszą z brzegu zasadę i porównajmy ją z zachodnioeuropejską. Osnową idei rosyjskiej jest miłość, zaś zachodnioeuropejskiej zysk. Jeżeli z pierwszej wynika nakaz poszukiwania sposobów współpracy z innymi, o tyle z drugiej wynika nakaz podporządkowywania sobie innych. W idei rosyjskiej kategoria „być” zwycięża kategorię „mieć”, podział dóbr przeważa nad ich produkcją, zaś w zachodnioeuropejskiej cywilizacji „mieć”, decyduje o treści „być”.

Wskazane przykładowe różnice wskazują na możliwe słabości idei rosyjskiej w zakresie zdobywania miejsca w istniejącym świecie. Tę słabość próbuje niwelować, nadrobić idea państwa i rozwijanego w nim przywództwa. Ostatnie lata są tego wyraźnym dowodem. Przywódca Rosji musi mieć miecz, aby pojawiający się węzeł gordyjski mógł rozcinać.

SUMMARY RUSSIAN IDEA ON THE CANVAS OF NIKOLAI BERDYAEV'S THOUGHT

The content of the Russian idea show its difference from many previously occurring ideas. On the one hand the base of the Russian idea is love, on the other in the Western Europe reigns a cult of profit. The results of the first way are to seek ways of cooperation with others, on the other, results warrant subordination of others. The idea of the Russian category “to be” wins the category of “have”, distribution of goods outweighs their production, while in Western civilization of “have”, decide on the content of “to be”. Exemplary differences indicate possible weakness of Russian idea in terms of acquisition of an existing world. This weakness is trying to remedy, to make up for the idea of the state and its leadership in the pop-culture. Recent years are a clear demonstration. The leader of Russia must have a sword that appears able to cut through the Gordian knot.